

отличием их от массы синхронных южноориентированных сарматских памятников Дона, Поволжья и Приуралья является северная ориентация. Как устойчивое явление, она, помимо исследуемой группы, встречается в ряде погребений II—I вв. до н. э. на Нижнем Дону. Последние близки северопричерноморским и по остальным деталям обряда, а также по составу инвентаря. Без сомнения, обе группы памятников оставлены однокультурным и одноэтническим населением. Хронологически они совпадают со сведениями письменных источников о роксоланах, которые локализируются Страбоном и другими авторами в степях «между Танаисом и Борисфеном», т. е. на исследуемой территории.

A. V. Simonenko

ROKSOLANS (A SEARCH FOR ARCHAEOLOGICAL CONFORMITIES)

Localization of Roksolans, one of the first Sarmatian tribes, appeared at the North Black Sea area and attribution of their archaeological relics are a subject of long-standing discussion. An attempt of D. A. Machinsky to substantiate the non-Sarmatian ethnic attribution of Roksolans on the basis of analysis of the Strabon text is noticeable but erroneous.

An original group of the Early Sarmatian (the 2nd—1st cent. B. C.) graves arranged in the steppe part of the Left Bank Dnieper Area is considered in the paper. Their basic distinction from the mass of the synchronous south-oriented Sarmatian graves of the Don, Volga area and Ural areas is their Northern orientation. Besides the group under study, that orientation as a stable phenomenon was observed in some burials of the 2nd-1st cent. B. C. in the Lower Don. The latter are similar to the North-Black Sea ones both as to the rest of ceremony details and the stock set. No doubt, both groups of relics belonged to population of the same culture and the same ethnos. They coincide chronologically with data of written sources about Roksolans whom Strabon and other authors localized in the steppes «between Thanais and Borysthenes», i. e. in the territory under study.

Одержано 16.02.89

МІЖПОЛІСНІ ВІДНОСИНИ В ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І В КІНЦІ V — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ IV СТ. ДО Н. Е. ХЕРСОНЕС, БОСПОР ТА ОЛЬВІЯ

М. І. Золотарьов

В статті розглядаються проблеми зародження на рубежі V—IV ст. до н. е. контактів між трьома найбільшими античними державами Північного Понту та формування в першій половині IV ст. до н. е. їх економіко-географічних зон.

Заключний етап Великої грецької колонізації було ознаменовано заснуванням в останній чверті V ст. до н. е. грецької колонії — Херсонеса в Тавриці¹. Заснуванням колонії гераклеотів завершилась колонізація елінами північних берегів Понту і на історичну арену північнопричорноморського регіону активно вступають три елінські державні утворення — Ольвія, Боспор та Херсонес. З цього моменту історичний розвиток Північного Причорномор'я на довгий час визначається рівнем розвитку цих трьох найбільших держав. Хід історичного процесу в при-

¹ Schneiderwirth H. Heraclea am Pontus.— Neligenstadt, 1982.— S. 15; Тюменев А. И. Херсонесские этюды. I—II // ВДИ.— 1938.— № 2/3.— С. 245—248.

понтійських областях півдня Східної Європи за античних часів диктувався та залежав від розвитку двох напрямків міждержавних зв'язків у цьому регіоні — греко-варварських контактів та взаємозв'язків між грецькими полісами. Для сучасного антикознавства характерні значні успіхи у вивченні греко-варварських взаємовідносин, пов'язані з історичним усвідомленням величезної інформації, одержаної в результаті розширеного археологічного вивчення пам'яток, які знаходяться в так званих «контактних зонах»². Стосовно міжполісних зв'язків можна констатувати, що на сучасному рівні визначені лише основні напрямки в їх дослідженні. В нашому арсеналі є цілий ряд джерел, які дозволяють зробити певні висновки відносно стану взаємовідносин північнопричорноморських грецьких держав в кінці V — першій половині IV ст. до н. е.

Усвідомлюючи, що невеликі грецькі анойкії, такі як, наприклад, Керкінітіда, не залишались сторонніми спостерігачами при формуванні міжполісних контактів, ми все ж таки розглядаємо взаємовідносини, які склались лише між найбільшими грецькими полісами північнопричорноморського регіону.

На час заснування Херсонесу, в Північному Причорномор'ї сформувались, в основному, зони економічного та політичного впливу ольвійської та боспорської держав³. В процесі становлення херсонеського полісу, формування первісних територіальних меж та економічного статусу окреслюється також і зона його впливу — землі Південно-Західного та Західного Криму⁴. Своєрідна демографічна ситуація в районі заснування Херсонесу, яка характеризується наявністю осілого аборигенного населення, не давала можливості для організації власної сільськогосподарської території⁵. Внаслідок цього на першому етапі Херсонес розвивається як центр транзитної морської торгівлі, який активно контактує з південнопричорноморськими полісами⁶. Розвиваючи посередницьку торгівлю, Херсонес постійно знаходиться в пошуках надійних постачальників товарного хліба — найбільш цінної статті античної торгівлі. Таке ж завдання стояло і перед метрополією Херсонеса — Гераклеєю Понтійською. Прагнучи до створення власної бази по виробництву товарного зерна, Гераклея активно втручається в події, що відбуваються в Криму в першій половині IV ст. до н. е., і перш за все, в наймогутнішій державі Північного Причорномор'я, яка виробляє хліб та торгує ним, — Боспорському царстві.

За свідченням Мемнона, під час військового конфлікту між Боспором та Феодосією, Гераклея виступила на боці останньої (Мемн. XX. IV.). Підтримка Феодосії виразилась в посиланні під стіни міста гераклеїського флоту та висадці там десанту. Цією акцією гераклеїти немовби обмежували вплив Боспору на захід від нього, до щойно заснованого Херсонеса, і в той же час, в разі перемоги Феодосії, одержували доступ до родючих земель Феодосійської округи та хлібної гавані, яка користувалась величезним авторитетом в античному світі⁷.

Нещодавно одержано нові матеріали, які свідчать про деякі нюанси боспоро-феодосійського конфлікту. Мова йде про два нові типи рідкісних бронзових монет Феодосії. Спеціальне вивчення та атрибуція нумізматичних пам'яток показали, що феодосійські монетні типи

² Брашинский И. Б., Щеглов А. Н. Некоторые проблемы греческой колонизации // ПГКСВП.— Тбилиси, 1979.— С. 41, 42.

³ Брашинский И. Б. Опыт экономико-географического районирования античного Причерноморья // ВДИ.— 1970.— № 2.— С. 129 и сл.

⁴ Щеглов А. Н. Херсонесское государство // АГСП.— М., 1984.— С. 48.

⁵ Савеля О. Я. О греко-варварских взаимоотношениях в юго-западном Крыму в VI—IV вв. до н. э. // ПГКСВП.— Тбилиси, 1979.— С. 171—178.

⁶ Кац В. И. О роли торгового фактора в возникновении Херсонеса Таврического // Ученые записки МОПИ им. Н. К. Крупской.— М., 1965.— Т. 121.— Вып. 5.— С. 121 и сл.

⁷ Сапрыкин С. Ю. Гераклея Понтийская и Херсонес Таврический // Автореф. дисс. ... канд. ист. наук.— М., 1978.— С. 21.

були запозичені в херсонеській нумізматиці першої половини IV ст. до н. е.⁸

Феодосійські монети не лише копіювали херсонеські монетні випуски, але й, найвірогідніше, карбувались спеціально для Феодосії на херсонеському монетному дворі⁹. Спеціальні монетні елісії для Феодосії, підготовлені і випущені херсонеськими монетаріями, підкреслювали незалежність цього полісу від Боспорського царства в економічному та політичному відношеннях. Цією акцією Херсонес надавав сильну допомогу своїй метрополії в боротьбі за родючі землі Східного Криму. В першій половині IV ст. до н. е., у зв'язку з поразкою Феодосії у війні з Боспором, гераклеоти стали одержувати менше зерна із східного Криму¹⁰. Очевидно, тільки після остаточного включення Феодосії до складу Боспорського царства, а також після того, як Феодосія з округою стала нереальною для Гераклії як можливий район забезпечення товарним зерном, інтереси гераклеотів остаточно зупиняються на Херсонесі та Північно-Західному Криму.

Інакше складалась в цей період взаємовідносини Херсонеса з північно-західним сусідом — Ольвією. На час виходу херсонеського полісу на північнопричорноморську, політичну арену в кінці V — першій половині IV ст. до н. е., ольвіополіти, подавши знегоди скіфського протекторату, відроджують власну хору, успішна експлуатація якої дає надлишок товарного зерна¹¹. Херсонеські купці активно включаються в торгівлю з ольвіополітами, що давало можливість не лише ліквідувати нестачу хліба в самому полісі, який попервах не мав власної хори, здатної давати товарний хліб, але й з успіхом вести транзитну торгівлю. Вже на перших етапах херсонесько-ольвійських торгових відносин їх договірно-правова сторона регулювалась шляхом надання херсонеським купцям особливих привілеїв в ольвійському полісі, які закріплювались спеціальними почесними декретами — проксеніями. В Ольвійській лапідарній епіграфіці є пам'ятка, яка не лише дозволяє фіксувати існування ольвійсько-херсонеських контактів в першій половині IV ст. до н. е., але й дає можливість деталізувати процес встановлення цих зв'язків. Мова йде про почесний мармуровий проксенічний декрет, яким було удостоєно херсонесита, сина Пірраліона в першій половині IV ст. до н. е. Декрет, зібраний з 5 фрагментів, об'єднаних в єдиний документ, було знайдено в 50-і роки під час дослідження ольвійського теменоса. Наведемо текст цієї пам'ятки в перекладі П. Й. Каришковського¹²:

«Ольвиополиты такому-то, сыну Пирралиона, херсонеситу, даровали проксению и ателию на все товары, ему и потомкам (его), и (право) ввоза и вывоза в с ю д у и приплывать (ему) и отплывать в военное и мирное время не подвергаясь конфискации и не заключаая договора».

Коментуючи цю прадавню ольвійську проксенію П. Й. Каришковський звернув увагу, що право привозу та вивозу товарів визначено в декреті прислівником Πδύγη — «всюди». Видавець припускає, що на початку IV ст. до н. е. в Нижньому Побужжі існувало декілька поселень, на яких, окрім Ольвії, могли провадитись операції по вивозу та привозу товарів, а також знаходились установи або особи, під наглядом яких велась торгівля та збирання мита¹³. Дійсно, в кінці V — першій чверті IV ст. до н. е. на хорі Ольвії з'являються нові поселення. З жителями їх, на думку П. Й. Каришковського, і міг проводити торгово-обмінні

⁸ Золотарев М. И. Два типа редких монет Феодосии IV в. до н. э. // ВДИ.—1984.— № 1.—С. 90. Після нашої публікації монет цього типу було виявлено ще один екземпляр із запозиченим херсонеським сюжетом (Голенко К. В. Находка монет у підножжя гори Аю-Даг // НЭ.—М., 1963.— Вып. IV.—С. 114, прим. 35) — М. 3.

⁹ Золотарев М. И. Указ. соч.—С. 92.

¹⁰ Сапрыкин С. Ю. Указ. соч.—С. 13.

¹¹ Виноградов Ю. Г. Политическая история Ольвийского полиса VII—I вв. до н. э. Историко-эпиграфическое исследование. Автореф. ... докт. дисс.—М., 1988.—С. 21.

¹² Каришковский П. О. Древнейшая ольвийская проксения херсонесца (НО, 3+12) // 150 лет ОАМ (Тез. конф.).—К., 1975.—С. 126—127.

¹³ Каришковский П. О. Указ. соч.—С. 126.

операції херсонесит, котрий одержав ольвійську проксенію. Але на початку IV ст. до н. е. хора Ольвії лише починає відроджуватись¹⁴. Наві, які тільки виникли на ольвійській периферії або реанімовані до життя старі поселення хори, були ще настільки малі та незначні, що розглядати їх як виробників товарної продукції, і в першу чергу, хліба, не випадає. З тієї ж причини ці невеликі поселення не могли самостійно, без участі Ольвії проводити торгові операції, які до того ж носили міжполісний характер. Але текст декрету вказує на те, що крім Ольвії в ольвійському полісі існували ще порти, через які провадився привіз та вивіз товарів. Здавалося б, що дані археології та епіграфіки не узгоджуються. Для усунення існуючої розбіжності джерел ми пропонуємо іншу реконструкцію подій, які базуються на матеріалах нових археологічних досліджень аграрних пам'яток Північно-Західного Криму.

Роботами Тарханкутської експедиції ЛВІА АН СРСР на поселенні Панське-1 в Північно-Західному Криму, під час досліджень монументального комплексу У-7 виявлено, що найдавніший його будівельний період та відповідний стратиграфічний горизонт датуються в межах кінця V—першої половини IV ст. до н. е.¹⁵ Підбійні поховання цього часу на некрополі поселення повністю аналогічні похованням міського некрополя Ольвії та її сільських поселень¹⁶. Весь археологічний комплекс поселення для цього хронологічного періоду є цілком аналогічним синхронним комплексом знахідок з Ольвії. Графіті, знайдені в найдавніших шарах поселення Панське-1, фіксують ім'я Леократа, яке належить одній з найаристократичніших родин Ольвії¹⁷. Таким чином, є всі підстави вважати, що поселення Панське-1 (в його найдавніших горизонтах) було засноване ольвіополітами, а територію Північно-Західного Криму було включено в зону ольвійського впливу. В зв'язку з цим доречно згадати, про ще одну пам'ятку Північно-Західного Криму, укріплення «Чайка», поблизу сучасної Євпаторії. Найдавніші шари його, на жаль, ще погано вивчені, відносяться до кінця V—початку IV ст. до н. е.¹⁸ Існують різні думки, відносно приналежності цього укріплення. С. Ю. Саприкін вважає його гераклейським емпорієм¹⁹, В. А. Кутайсов — форпостом Херсонеса в боротьбі за оволодіння Керкінітідом²⁰. Здавалося б, укріплення розташоване лише в семи кілометрах від давньої Керкінітиди найкраще було б пов'язати з цією іонійською апоїкією. Однак, ряд аргументів свідчать про те, що Північно-Західний Крим в цей час знаходився під ольвійським контролем. Причому не виключено, що й Керкініtida зазнавала значного впливу Ольвії. Матеріальна культура іонійської Керкінітиди повністю співпадає з матеріальною культурою Ольвії²¹, розвиток монетної справи тут, оснований на виготовленні литої бронзової монети, проходив під прямим впливом ольвійської нумізматики²². У зв'язку з цим нам здається найдоцільнішим пов'язувати виникнення найдавнішого укріплення «Чайка» з вихідцями з Ольвії²³. Зазначимо, що тонкий знавець ольвійських старожитностей А. Н. Карасьов, первинне укріплення «Чайка» також пов'я-

¹⁴ Крыжицкий С. Д., Бураков А. В. и др. К истории ольвийской сельской округи // ИААСП.— К., 1980.— С. 11.

¹⁵ Steglou A. N. Un établissement rural en Crimée: Panskoje—1 (Fouilles de 1969—1985) // Dialogues d'histoire ancienne.— 1987.— N 13.— С. 242, 243.

¹⁶ Розов Е. Я. Сырцовые конструкции в погребальных сооружениях некрополя Панское-1 // КСИА.— 1985.— Вып. 182.— С. 46.

¹⁷ Steglou A. N. Un établissement...— С. 245.

¹⁸ Яценко И. В. Крепость и сельские усадьбы херсонесцев на окраине современной Евпатории (IV—II вв. до н. э.) // Путешествия в древность.— М., 1983.— С. 187.

¹⁹ Саприкин С. Ю. Гераклея Понтийская и Херсонес Таврический.— М., 1986.— С. 96.

²⁰ Кутайсов В. А. Античный город Кеккинитиды VI—II вв. до н. э. (Градостроительство, фортификация, жилищная застройка) // Автореф. дисс. ... канд. ист. наук.— К., 1987.— С. 13—14.

²¹ Кутайсов В. А. Указ. соч.— С. 13.

²² Золотарев М. И. Новые материалы о связях Ольвии с Западным Крымом в VI—V вв. до н. э. // ВДИ.— 1986.— № 2.— С. 92; Кутайсов В. А. К нумизматике Керкинитиды V в. до н. э. // ВДИ.— 1986.— № 2.— С. 97.

²³ Щеглов А. Н. Процесс и характер территориальной экспансии Херсонеса в IV в. до н. э. // Античная гражданская община.— Л., 1986.— С. 166.

зує з Ольвією²⁴. Укріплені ольвійські поселення Панське-1 та «Чайка» були невеликими фортецями, які не мали аналогів серед досить численних, але ще дуже слабких поселень ольвійської хори в Нижньому Побужжі в кінці V — початку IV ст. до н. е. За існуючими на сьогодні даними, лише укріплення Північно-Західного Криму можна реально розглядати, як можливих учасників у торгових операціях Ольвії. Вірогідність такого припущення підтверджується палеоботанічними матеріалами, аналіз яких привів О. М. Шеглова до висновку про те, що основною культурою, яка вирощувалась тут в кінці V — першій половині IV ст. до н. е., був хліб. Повертаючись до ольвійської псефізми в честь херсонесита, нам здається є всі підстави вважати, що в прислівнику «всюди» маються на увазі фундаментальні археологічні пам'ятки, розміщені в землях Північно-Західного Криму, які знаходились під впливом Ольвії. Пропонована реконструкція не лише знімає протиріччя між даними археології та епіграфіки, але й добре узгоджується та доповнює інформацію, яка в цих різноманітних видах джерел.

Відзначений декретом херсонесит — перший з удостоєних в Ольвії прав проксена, судячи за матеріалами ольвійського лапідарного архіву. Особливо необхідно підкреслити, що він одержав в Ольвії проксенію та ателію, але не політію, з чого можна зробити висновок, що основним заняттям сина Пірраліона була торгівля і, на нашу думку, в першу чергу товарним зерном, яке вироблялось в ольвійському полісі. Найвірогідніше, для херсонесько-ольвійських відносин кінця V — першої половини IV ст. до н. е. була характерна торгова направленість, до того ж з певним пріоритетом в цих відносинах Ольвії.

Торгову направленість контактів Ольвії та Херсонесу в цей період підтверджує і аналіз монет Ольвії, знайдених під час розкопок в Херсонесі. Найранішою ольвійською монетою в Херсонесі є мідний литий обол з розкопок 1900 року з Медузою Горгоною на аверсі та орлом, який ключє дельфіна, на реверсі (З.ХХХІ, 5), що датується П. Й. Каришковським 405—390 рр. до н. е.²⁵ Далі йдуть чотири екземпляри дрібної розмінної ольвійської міді з головою Аполлона на лицьовому боці та дельфіна на зворотному (З.ХХХІІ, 9—10) і дві монети крупнішого номіналу цього ж монетного випуску з Деметрою на аверсі та орлом з дельфіном в лапах на реверсі (Р. ІХ, 10—11). Займаючись розробкою хронології цієї ольвійської емісії, П. Й. Каришковський дійшов висновку про датування її другою половиною першої та більшою частиною другої чверті IV ст. до н. е.²⁶

Монети першої половини IV ст. до н. е. складають майже чверть всіх знахідок ольвійських монет з Херсонесу. Такий великий відсоток свідчить про значну інтенсивність контактів, і перш за все торгових, між двома державами. За часом це добре узгоджується з текстом ольвійського декрету, розглянутого раніше. Обидві категорії досліджених джерел — епіграфічні з Ольвії та нумізматичні з Херсонеса — переконливо демонструють існування досить жвавих торгових зв'язків між двома сусідніми полісами в кінці V — першій половині IV ст. до н. е.

Підводячи підсумки, зробимо спробу змоделювати в загальних рисах процес формування міжполісних відносин північнопричорноморських грецьких держав в кінці V — першій половині IV ст. до н. е. Вказаний період було ознаменовано виникненням в Північному Причорномор'ї Херсонеської держави, яка активно включилась в різноманітні сфери життя регіону. Для забезпечення безпеки від можливих територіальних претензій на землі на захід від Боспору, Херсонес підтримує свою метрополію Гераклею Понтійську, виступаючи на боці Феодосії в її боротьбі за незалежність від Боспорської держави. Завдяки цій акції,

²⁴ Карасев А. Н. Раскопки городища у санатория «Чайка» близ Евпатории в 1963 г. // КСИА.— 1965.— Вып. 95.— С. 36—39.

²⁵ Карышковский П. О. Монетное дело и денежное обращение Ольвии (VI в. до н. э.) // Автореф. дисс. ... докт. ист. наук.— Л., 1969.— С. 12.

²⁶ Карышковский П. О. Из истории монетного дела Ольвии первой половины IV в. до н. э. // АИСЗП.— К., 1978.— С. 89.

на випадок перемоги Феодосії, херсонесити могли одержати доступ до товарного хліба, який вирощувався в Східному Криму. Знаходячись в конфронтації з Боспором, Херсонес в цей же час активно розвиває транзитну морську торгівлю, в якій його головним торговим контрагентом є інший північнопричорноморський поліс — Ольвія. Саме з Ольвії, в тому числі, і з земель Північно-Західного Криму, які знаходились під ольвійським впливом, Херсонес одержує основний об'єм товарного хліба. Мирний розвиток взаємовідносин між Херсонесом та Ольвією характерний для всього розглядуваного періоду.

Близько середини IV ст. до н. е. остаточно формуються територіальні володіння Боспорської держави. Херсонес підкорює Керкінітиду та завойовує землі Північно-Західного Криму, витиснувши з цього регіону Ольвію. В другій половині IV ст. до н. е. остаточно формуються кордони земельних володінь Херсонеса, Боспору та Ольвії і завершується процес економіко-географічного районування античного Причорномор'я. Цією подією закінчується перший етап формування міждержавних відносин північнопричорноморських грецьких держав Ольвії, Херсонеса та Боспору.

М. И. Золотарев

МЕЖПОЛИСНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В СЕВЕРНОМ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ В КОНЦЕ V — ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ IV ВВ. ДО Н. Э. ХЕРСОНЕС, БОСПОР И ОЛЬВИЯ

Анализ текста известного ольвийского декрета о предоставлении проксении и ателии херсонеситу Пирралиону, а также учет находок ольвийских монет в Херсонесе позволили автору прийти к выводу о преимущественно торговой направленности херсонесско-ольвийских отношений в конце V — первой половине IV вв. до н. э. Основной статьей торговли, по-видимому, являлось товарное зерно, производившееся в Ольвийском полисе. Херсонес в первой половине IV в. до н. э. специализировался, главным образом, на транзитной морской торговле хлебом, вывозимом из ольвийского региона, который, предположительно, включал Нижнее Побужье и Северо-Западный Крым. Зерно вывозилось, вероятно, как из самой Ольвии, так и из ольвийских портов Западной Таврики, которыми могли являться поселения Панское-1 и «Чайка».

Около середины IV в. до н. э., в основном, территориально оформилось Боспорское государство, насильственно подчинившее Феодосию. В результате чего Гераклея Понтийская и Херсонес, поддерживавшие независимость Феодосии, лишились доступа к восточно-крымскому товарному хлебу. Данное обстоятельство, в определенной степени, должно было способствовать созданию собственной сельскохозяйственной базы Херсонеса. Формирование ее завершается в середине IV в. до н. э. вооруженным захватом Северо-Западного Крыма, прежде принадлежавшего Ольвии.

М. I. Zolotarev

INTERPOLICE RELATIONS IN THE NORTH BLACK SEA AREA IN THE LATE 5th AND EARLY 4th CENT. B. C. THE CHERSONESE, BOSPORUS AND OLBIA

Analysis of the text of the known Olbian Decree on assignment of proxenia and athelia to chersonesite Pyrralion as well as findings of the Olbian coins in the Chersonese has permitted a conclusion on the primarily trade orientation of the Chersonese-Olbian relations in the late 5th and early 4th cent. B. C. The basic point of trade was, probably, commodity grains produced in the Olbian policy. The Chersonese in the early part of the 4th cent. B. C. was specialized, mainly, in transit marine trade of grains exported from the Olbian region which, supposedly, included the Lower Bug area and the North-Western Crimea. The grains were exported, probably, both from Olbia itself and from Olbian ports of Western Taurica (it may be settlements Panskoe-1 and «Chaika»).

The territory of the Bosphorus state which had forcibly subordinated Feodosia was formed mainly by the mid-fourth cent. B. C. As a result Heraclea Pontian and the

Chersonese which supported independence of Feodosia had lost the access to the East-Crimean commodity grains. That circumstance had, to a certain degree, to promote creation of the Chersonese own agricultural base. Formation of the Chersonese agricultural neighbourhood was completed in the mid-fourth cent. B. C. by armed capture of the North-Western Crimea which formerly had belonged to Olbia.

Одержано 30.05.90

ДО ПЕРЕДІСТОРІЇ «РУСЬКОЇ ЗЕМЛІ» XI—XIII СТ.

О. П. Толчко

Історикам Київської Русі добре відомий «триумвірат» синів Ярослава Мудрого, політична комбінація, яка надовго визначила долю держави у XI—XII ст. Поліцентризм влади мав відповідати трійстості «Руської землі», панівного ядра Давньоруської держави. У статті наводяться свідчення давньої традиції подібних структур у Східній Європі. Зроблено спробу пояснити феномен «Руської землі» на основі трифункціональної теорії, висунутої Ж. Дюмезілем.

1054 р. Ярослав Мудрий у своїй духівниці заповів Київ, Чернігів та Переяслав трьом старшим синам — Ізяславу, Святославу і Всеволоду. Окрім них спадок отримали й два менших сини: Ігор — Володимир, Вячеслав — Смоленськ¹. Засадою, що мусила єднати князів, за батьківською думкою, мала бути «братерська любов» за умови старійшинства одного з них — Ізяслава. Та дивним чином «любов і згода» відтоді обмежилися лише трьома старшими синами Ярослава, що утворили своєрідну політичну комбінацію, яка отримала в науці назву «триумвірату»² або, за літописною термінологією, — «триє». Саме цей триумвірат Ізяслава, Святослава та Всеволода надалі фактично й правив державою, абсолютно не оглядаючись на думку менших братів, а стосунки всередині трійки — злагода чи розбрат — надовго визначили перипетії політичного розвитку Русі XI ст. Політичну гегемонію трьох старших Ярославичів А. Н. Насонов слушно пояснював таким чином: «Розгадку самого триумвірату знайдемо, коли звернемо увагу на те, що ці три князі являли собою сукупно «Руську землю» з її трьома центрами: Києвом, Черніговом і Переяславом. У цих фактах, у цих останніх спробах зберегти цілісність «Руської землі» бачимо зайвий найміцніший доказ існування «Руської землі» як політично панівного ядра Київської держави до виділення з її складу Києва, Чернігова й Переяслава»³.

Пильна увага, присвячена дослідниками феномену «Руської землі» в історії Київської держави, визначенню її територіальних меж, хронологічних реперів та значенню в суспільній думці давньоруського часу, звільняють нас від необхідності детально розглядати ці питання⁴. Важливо, однак, відзначити, що, всупереч усталеній в історіографії думці «Руська земля» XI ст. не була лише спогадами про давнє минуле, а існувала як історична й політична реальність, що досить відчутно

¹ *Повесть временных лет.* — М.: Л., 1950. — Т. 1. — С. 108.

² *Термін «триумвірат»* увів до наукового обігу, щоправда, посилаючись на прецедент О. Е. Преснякова, Б. Д. Греков (Київська Русь. — К., 1949).

³ *Насонов А. Н. «Русская земля» и образование территории древнерусского государства (Историко-географические очерки).* — М., 1951. — С. 32.

⁴ *Маємо на увазі праці Б. О. Рибаківа, А. Н. Насонова, М. Ф. Котляра, А. І. Рогова та ін. Осібно стоїть вкрай незграбна й безпорадна спроба пояснити феномен «Руської землі» процесами роздроблення. Петрухин В. Я. К проблеме формирования «Русской земли» в Среднем Поднепровье // Древнейшие государства на территории СССР. 1987. — М., 1989. — С. 26—30.*